

שיעור שלושה עשר

יחיד מומחה לרבים

הגמרא (ד ע"ב-ה ע"א) מביאה ברייתא האומרת שיחיד מומחה לרבים כשר לדון לבדו, ואומרים ר"נ ורבי חייא שהם דוגמא לדיינים שיכולים לדון כיחידים. הגמרא העלתה למסקנה, שכדי לדון אין צריך אותו יחיד לקבל רשות, וענין הרשות הוא רק כדי לפטרו מתשלומין.

בהגדרת 'מומחה לרבים' העירו הראשונים שיש הבחנה ברורה בין מומחה זה לבין 'מומחין' המוזכרים לעיל (ב ע"ב). ב'מומחין' שהוזכרו שם, הכוונה היא לסמוך איש מפי איש עד מרע"ה, משא"כ כאן, שאין מדובר על סמוך, אלא על 'גמיר וסביר'.

כך כתב להדיא הרמב"ן במכילתן (להלן כג ע"א):

והוי יודע שכל מומחה האמור בשמועה זו הוא מומחה לרבים ואינו הסמוך ברבי אלא דגמיר וסביר בלחוד, וכשר הוא לדון בדיני ממונות ביחיד.

יש שהוסיפו, כי הפירוש בדברי הגמרא 'מומחה לרבים' - הוא שאותו אדם מוכר לרבים ובדוק ומנוסה בדינים. כך הביא הנימוק"י בסוגיין, וכן הרא"ש (פ"א סימן ב):

הכי שדר רב שרירא גאון ז"ל יחיד מומחה דחשיב כרב נחמן בדורו דפקיע במשנה ובגמרא ופקיע נמי בשיקול הדעת ומעיין בדיני כמה שני ומנסו ליה זמנין סגיאיין ולא חזו ליה טעותא כגון האי הוי מומחה לרבים. ועיקר לשון מומחה מנוסה. כדתניא (שבת דף ס) יוצאין בקמיע מומחה ומפרש בגמרא היינו דאיתמחי קמיע. לכך בעינן דיין מומחה שמנוסה לרבים עכ"ל.

ברמב"ם בפיה"מ, וכן ביד רמ"ה על אתר וראשונים נוספים, הוסיפו שאותו יחיד מומחה צריך שתהא מפורסמת חכמתו לרבים. לפי זה יוצא, שיש דרגות שונות של פרסום של דיין - יש שיהיה מפורסם רק בקרב הדיינים שהוא לא טועה בדינים, ויש שיהא מפורסם גם בקרב הציבור שהוא חכם מחוכם. א"כ הגדרת הרמב"ם מצמצמת את האפשרויות הרלוונטיות בענין מומחה לרבים.

לאור דברי הראשונים, ניתן לבאר את דברי ר"נ ורבי חייא 'כגון אנא' בכמה אופנים. נוכל לומר שהם באו למעט את דברי המשנה לעיל כפי שנתבאר, היינו 'כגון אנא'

שאיני סמוך אלא רק גמיר וסביר, או שנאמר שהם באו לומר 'כגון אנא' הידוע ומוכר לרבים, הלא"ה לא.

הרמ"א (חו"מ סי' ג סעיף ב) מביא בשם מהר"י וויל שבזמן הזה אין דנים דין ביחודי בעל כרחו של הנידון. והסיבה, נראה לבאר מסברא, משום הטעם האמור לעיל, כיון שעל פי חלק מן הראשונים צריך שאותו יחיד תהא חכמתו מפורסמת וגלויה לרבים. מאחר ואין הרבה אנשים שיכולים לענות להגדרה זו, ממילא דין בדיין יחיד לא מצוי כלל. לכן, אע"פ שבדיעבד הדין אכן יחול, לכתחילה אין דנים כך מהטעם הנ"ל.

רש"י בסוגיין (ה ע"א ד"ה דן) אומר, שהברייתא המתירה לאחד לדון היא רק אליבא דמ"ד אין עירוב פרשיות כתוב כאן, ולכן אחד יכול לדון מן התורה.

אמנם, תוס' (ד"ה ואם) חלקו ואמרו שברייתא זו היא אליבא דכ"ע, ומה שיחיד מומחה כשר לדון אינו מדאו' אלא תקנת חכמים מאוחרת. לשיטתם, גם אליבא דרבי אבהו האוסר לאחד לדון תקנה זו שרירה וקיימת, וכך פירשו עוד הרבה מן הראשונים.

ובאמת, יש להבין מה דחק את רש"י להעמיד ברייתא זו רק אליבא דחד ולא אליבא דכ"ע. וביותר קשה, שהרי ודאי טעם הדין שיחיד מומחה כשר לדון הוא לא משום 'בצדק תשפט עמיתך' גרידא, שהרי בגמ' לעיל (ג ע"א) משמע שאע"פ שמדאורייתא אחד כשר לדון מטעם פסוק זה, חכמים הצריכו שלושה משום יושבי קרנות. היינו שמה שלומדים מפסוק זה שמן התורה אחד כשר אבל רק בדיעבד יהא כשר לאחר תקנת חכמים, ואילו בסוגיין מדובר על יחיד מומחה הכשר לדון לכתחילה, וכיצד אפשר ללמדו מאותו פסוק?

כלומר, מדוע הוזקק רש"י לדחוק ולומר שיחיד מומחה כשר לדון מן התורה על פי דברי רב אחא בריה דרב איקא, כאשר כל דבריו הם רק מעיקר דין תורה ולא למעשה. שהרי למעשה צריך שלושה ולא הולכים אחר עיקר דין תורה. לכאורה, היה יכול רש"י לבאר בפשיטות כתוס' שיש תקנת חכמים שאחד כשר לדון במידה והוא מומחה!

הגמ' (ח ע"א) אומרת שר"נ בר ר"ח שואל את ר"נ בר יעקב האם אפשר לדון דיני קנסות ביחיד מומחה, ופשט לו מהמשנה האומרת שדיני קנסות בשלושה, וודאי שמדובר שם על מומחין שהרי בקנסות לא מועילים הדיוטות, משמע שצריך ג' מומחין דווקא. לכאורה לפי רש"י מוכרחים לומר שכל הגמרא שם היא רק אליבא דמ"ד אין עירוב פרשיות, שהרי למ"ד יש עירוב פרשיות אין מושג של יחיד מומחה

כלל. וגם זה זוקק ביאור - למה להיכנס לדוחקים אלו ולא לבאר כדעה המרווחת לכאורה?

מהר"ם שיף (ו' ע"א, ד"ה תוס' וכ"ת) והנתיבות (סי' ג ס"ק א) מבארים, שדעת רש"י היא שכאשר חכמים מתקנים תקנה הם לא באים לעקור דין תורה לחלוטין, אלא לנסות למצוא כיצד לתקן לטובת הכלל בכמה שפחות שינויים מדין התורה. לכן, כדי להתגבר על הבעיה של נעילת דלת, תיקנו חכמים ששלושה הדיוטות יכולים לדון אפילו שאף אחד מהם אינו מומחה. אבל לאחר תקנה זו אין צורך לתקן תקנה נוספת [אליבא דרבא דמדאור' בעי שלושה] שתפקיע גם את מנין הדיינים ותאמר שדי באחד, כי הרי כבר נעילת דלת לא תהיה. לכן היה נראה לו יותר נכון לבאר שמן התורה אותו אחד יכול לדון, הא כיצד - אליבא דמ"ד אין עירוב פרשיות.

רבי אבהו אמר, כידוע, ששנים שדנו לדברי הכל אין דיניהם דין. לפי דעת רש"י הסובר שלמ"ד אין עירוב פרשיות שנו כאן, די באחד מהפסוק 'בצדק תשפוט עמיתך', יש לבאר כיצד אומר רבי אבהו 'לדברי הכל' - הלא יש כאלו הסוברים שאחד כשר לדון?

תוס' (ב ע"ב, ד"ה דברי) שאלו שאלה זו, ויישבו שלפי רבי אבהו דעה זו אינה מקובלת להלכה, היות וזוהי ברייתא דלא מתניא בי רבי חייא ורבי אושעיא, ומשום כך אומר רבי אבהו "דברי הכל".

אמנם, בדעת רש"י ביאר החזו"א (חו"מ ח"ג, סי' טו אות א) שסבר שאף למ"ד אין עירוב פרשיות, לאחר שתקנו חכמים שצריך שלושה משום יושבי קרנות (שהרי רש"י פירש את רב אחא בריה דרב איקא כמ"ד אין עירוב פרשיות) א"א לדון בשנים ואין דיניהם דין. זאת, מאחר וחכמים עקרו את דין התורה בזה משום יושבי קרנות, ורק ביחיד מומחה נשאר הדין על מתכונתו שאחד כשר לדון כדין התורה.

וכך ניתן לבאר את הרמב"ם שפסק מחד כר"א בריה דרב איקא שאחד כשר דכתיב בצדק תשפוט עמיתך, ומאידך פסק כרבי אבהו ששנים שדנו אין דיניהם דין. ושאלו המפרשים כיצד הוא סותר עצמו, הלא הגמ' אמרה שדברי שמואל הסובר ששנים שדנו דיניהם דין הם הנפק"מ בין רב אחא לרבא, ומשמע שלרב אחא בד"א דיניהם דין כשמואל. ויישב הכס"מ (הל' סנהדרין פ"ב ה"י) ע"פ תשובת הרשב"א, שהנפק"מ של הגמ' היא בדרך אפשר אבל לא מוכרחת, ואפשר לומר שלא נחלקו בזה¹.

¹ ועיין בשיעורים הקודמים שהרחבנו בביאור שיטת הרמב"ם בסוגיא.

אמנם לדברינו אפשר לומר שאין כאן סתירה כלל ועיקר, כי אע"פ שמן התורה אחד כשר לדון, לאחר שתקנו חכמים שצריך שלושה הם עקרו את דין התורה וקבעו ששנים שדנו - אין דיניהם דין כלל.

לאור ביאור זה, ניתן לתרץ את קושיית התוס' על רש"י, כיצד מבאר ברייתא זו אליבא דמ"ד אין עירוב פרשיות. הלא משמע מדברי רב יוסף שיחיד מומחה כשר לדון אם גמיר וסביר, והלא במס' גיטין אמר רב יוסף שבהודאות והלוואות דנים בבבל רק מטעם עבדינן שליחותיהו, כלומר, שמעיקר הדין צריך שלושה מומחין כלומר שיש עירוב פרשיות.

אמנם, לדברינו מיושב: רב יוסף יכול לסבור שאין עירוב פרשיות ומדאו' חד כשר לדון כנ"ל. אלא שלאחר שתקנו חכמים שצריך שלושה הם עקרו את דין התורה, ולכן רב יוסף צריך דין שליחותיהו כדי להתיר לדון בבבל הודאות והלוואות, מאחר ותקנת חכמים זו פועלת מדין שליחותיהו דקמאי.

תוס' בסו"ד שאלו לשיטתם מהגמ' בר"ה (כה ע"ב) ששם משמע לכאורה שמן התורה אחד מומחה כשר לדון. הגמרא מעלה שם הו"א שלענין קידוש החודש אחד מומחה יהיה כשר לדון, ודחתה הגמרא ממשה, שאין לך מומחה גדול ממנו, ואעפ"כ לא קידש את החודש יחידי. אם מומחה לרבים זו רק תקנה דרבנן כיצד מביאים ראיה ממשה? ותירצו תוס' שכל הגמ' היא אליבא דמ"ד מדאו' חד כשר.

אפשר ליישב באופן אחר, שיש לחלק בין מקום שבו צריכים דיינים מכח שררה וכפיה כמו דיני ממונות, לבין מקום שבו זקוקים לדיינים מכח גזה"כ, כדלהלן. כאשר אנו זקוקים לדיינים מכח שררה וכפיה, נאמר דבעינן תלתא דווקא ולא פחות, ושם באמת צריכים חכמים לחדש תקנה שיחיד מומחה כשר לדון. זאת מאחר ושררה וכפיה היא רק בשלושה, דאין ב"ד פחות משלושה כידוע, ולכן ללא התקנה לא היה אפשר לדון באחד כלל. אבל בקידוש החודש שאין זה קשור לשררה ולכפיה אלא זה רק גדר של ב"ד מגזה"כ - אה"נ דמדאורייתא די באחד מומחה כמשה לולי גזה"כ, כי אין צורך בשלושה שיכפו אז ודאי שגם אחד יועיל, וממילא לק"מ לדברי תוס'.

עד כה דיברנו בהגדרת יחיד מומחה, מנין לנו שמותר לו לדון, והאם תוקפו מדאורייתא או מדרבנן. כעת, עלינו לדון ולברר עד היכן מגיע כוחו של אותו יחיד - האם הוא כשלושה דיינים לכל דבר או לא.

הרמב"ם (סנהדרין פ"ה ה"ח) כותב:

יחיד שהוא מומחה לרבים אף על פי שהוא דן דיני ממונות יחידי אין ההודאה בפניו הודאה בבית דין ואפילו היה סמוך, אבל השלושה אף על פי שאינן סמוכין והרי הן הדיוטות ואין אני קורא בהם אלהים הרי ההודאה בפניהם הודאה בבית דין, וכן הכופר בפניהם ואחר כך באו עדים הוחזק כפרן ואינו יכול לחזור ולטעון כמו שביארנו, כללו של דבר הרי הן לענין הודאות והלוואות וכיוצא בהן כבית דין הסמוך לכל הדברים.

הרמב"ם מחלק באופן ברור בין יחיד מומחה לבין ג' דיינים. היחיד אין ההודאה בפניו הודאה והכפירה בפניו אינה מחזקת אדם לכפרן, בשונה משלושה, שאפילו אם הם הדיוטות - יחשבו בית דין.

הטור (ח"מ ס"ג) הביא את דברי הרמב"ם, וכתב שאביו הרא"ש חלק וסבר שדין יחיד כדין שלושה לכל דבר וענין, ואין לחלק ביניהם כלל.

ובאמת, יש לשאול על שיטת הרמב"ם, מה הסברא לחלק בין יחיד לשלושה - הלא אם התירו לאחד לדון לכאורה כל גדרי הדיינים ובית הדין חלים עליו, ומדוע לחלק ביניהם?

והביאור בזה², שלדעת הרמב"ם מה שהתירו לאחד לדון אין זה מתורת בית דין, אלא מתורת דין יחידי שזהו חידוש שלא היה לפניו. כלומר שגדר היחיד שדן אינו כגדר בית דין, וממילא אין כל גדרי ב"ד חלים עליו.

כך כתב הרמב"ם להדיא (שם פ"ב ה"א):

אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מבית דין הרי זה מותר לו לדון יחידי אבל אינו חשוב בית דין.

וכך חילק הקצות (ג ס"ק ב) בדברי הרמב"ם, שבדברים בהם צריך הוראת דין, יש כח לאחד כמו לשלושה, כי זה החידוש שיחיד מומחה יכול לדון יחידי כמו כל הוראת איסור והיתר שיחיד יכול להורות. אבל, לענין הודאה וכפירה, התורה קבעה שהודאה תהא בפני ב"ד ואדם יוחזק כפרן בפני ב"ד, ולכן ביחיד אין תוקף להודאה וכפירה. וכך כתב גם הגת"כ (שם ס"ק א).

² הזכרנו דבר זה בעבר בשיעורים קודמים בהקשרים שונים.

בחידושי רבי שמואל רוזובסקי (סימן ב ס"ק יב) תמה על דברי הנתיבות והקצות הללו, שהרי בפשטות כאשר אמרה תורה שיחיד מומחה דן הכוונה שיש לו כח בדינים ולא רק כהוראת איסור והיתר!

הר"ן (ל ע"א ד"ה כל כה"ג) כתב בענין יחיד מומחה לרבים שהוראתו הוראה וקיימת כהוראת שלושה, שאין הבדל כלל בין שלושה לאחד לענין הוראה ומחוייבים לקיים את דבריו. אמנם לענין דברים שצריכים בהם כח כגון הודאה ואשרתא דדייני - אין כח ביד היחיד כלל.

נמצאנו למדים מדברי הר"ן, שגם לאחד יש כח של בית דין לענין פסקי הדין ואינו סתם כיחיד המורה הוראות באיסור והיתר, ולא כדברי הקצות והנתיבות.

אפשר לבאר, ע"פ ביאור מחלוקת רבי אבהו ור"א (לעיל ג ע"א). רבי אבהו הבין ששלושה שפוסקים דין שונים הם מסתם הוראת חכם בעלמא, יען כי להם יש כח של שררה ויכולים לכוף על הדין. משא"כ הוראת חכם שאינה בגדר שררה אלא רק פסיקה בעלמא, וממילא אחד לא יכול לדון כי אין לו כח שררה וכיצד ידון? אמנם ר"א סובר שגם שלושה שדנים אינם באים מכח שררתם, אלא מכח דין תורה וכופים כי חייבים לקיים את פסיקתם, וממילא מה לי שלושה מה לי אחד - שניהם כשרים לדון במידה שוה.

וכך סברו האחרונים, כיון שלרבי אבהו יש הבדל מהותי בין אחד לשלושה, שבאחד אין לו כלל תוקף של ב"ד אלא הוא כמורה בעלמא, ומיושבת שאלת הגרש"ר.

נחלקו הראשונים, האם אותו יחיד יכול לדון בכפיה או לא. לדעת תוס' בסוגיין (ה ע"א ד"ה דן) כתבו להדיא שיכול לכוף על הדינים.

אמנם הרמב"ם (שם פ"ד הי"ד) כתב שיחיד מומחה אין בכוחו לדון בכפיה אלא רק בדקבלוהו עליהו, וכ"כ להדיא גם בפיה"מ (פ"ג מ"א). כן דייק הב"ח (ג, סק"ט) מפסק השו"ע שם, שפסק כרמב"ם שיחיד מומחה לא דן בכפיה אלא רק בהסכמת ורצון בעלי הדין.

אלא שיש להקשות לשיטה זו את קושיית התוס' - אם יחיד מומחה דן רק בדקבלוהו עליהו מה הועילה לו מומחיותו - הלא גם סתם הדיוט דן יחידי היכא דקבלוהו עליהו כדברי הגמ' להדיא לקמן (ו ע"א), וא"כ מה החידוש בדין יחיד מומחה?

הרא"ש (סימן ג) שואל על דברי שמואל 'שנים שדנו דיניהם דין אלא שנקראו ב"ד חצוף' - היכי מיירי. אם מדובר כשקיבלוהו עלייהו מדוע נקראים ב"ד חצוף, ואם לא קיבלו אותם מדוע דיניהם דין, הלא שמואל מודה שצריך שלושה או יחיד מומחה כדי לכוף, וא"א בפחות מכך, אז שנים לא יכולים לכוף ומדוע דיניהם דין?³ ומיישב הרא"ש:

וי"ל דמיירי כגון שאמרו דונו לנו כמו שנקראים דיינין מן התורה ואשמעין שמואל דדיניהם דין משום דאין עירוב פרשיות כתוב כאן אלא שנקראו ב"ד חצוף.

ביאור דבריו (ע"פ הפלפול"ח אות ז) ששמואל דיבר היכא דקבלוהו עלייהו באמרם 'דונו לנו כמו שנקרא דין תורה' היינו רק כאשר ידונו אותם כב"ד כשר הם מקבלים אותם, ונקראים ב"ד חצוף כי חכמים הצריכו שלושה כך שהחייב לא ידע מי זה שחייב אותו (כי הכרעה ע"פ רוב, ואינו יודע מי המזכה ומי המחייב). אמנם, אם דנים בשנים לא יוכלו להגיע להכרעה ע"פ רוב אלא רק אם שניהם יחייבו, ואז בעל הדין ידע מי חייב אותו נגד רצון חכמים ולכן נקראים ב"ד חצוף.

מ"מ העולה מדברי הרא"ש שיש גדר מחודש, שיכול אדם לדון היכא דקבלוהו עלייהו, אבל במקרה שבעלי הדין מתנים את קבלת הדין בכשרות הדיינים, הדין יתקבל רק אם אותו יחיד הוא מומחה שאז יש לו גדר של דין שיכול לדון, הא לאו הכי - אם הוא הדיוט - אין דינו דין. וכך מיושבת קושיית תוס' שהקשו על שיטת הרמב"ם.

הגמרא בכתובות (כא ע"ב) אומרת שדבר שצריך שלושה כדי לקיימו [מעשה ב"ד] ויש שנים שמעידים על הדבר, הם מעידים בפני השלישי והוא חותם יחד איתם. כמובן שדין זה זוקק ביאור - הלא צריכים ב"ד ומה תתן ומה תוסיף עדות העדים?

הראשונים תירצו בכמה אופנים. יש שבארו (ע"פ רש"י שם, ד"ה שלשה שישבו) שעושים דבר זה בפני שלושה שיושבים כבית דין. ויש שפרשו (רא"ש שם, פ"ב סי' יט) שהקלו בקיום שטרות דרבנן שלא צריך את כל השלושה בב"א אלא אפשר בזה אחר זה.

³ הבאנו את הרא"ש ע"פ ביאורו של הפלפולא חריפתא שם בדבריו, שהשאלה היא מדין כפיה. ובתוס' רא"ש בסוגייתנו משמע כן להדיא, ששם אינו מסכים עם תוס' דידן ששנים יכולים לדון בכפיה לשמואל, כי א"כ אפילו אחד יכול שהרי לשמואל אין לחלק בין שנים לאחד, וא"כ מדוע דווקא יחיד מומחה - הלא אפילו יחיד שאינו מומחה יכול לשיטת תוס' מוכח שזה מה שהוקשה לו - ענין הכפיה.

והרמב"ן (שם, ד"ה והא דמקשו) פירש בשני אופנים: בפירוש הראשון אמר שמושיבים מחבריהם אצל היחיד ואז יש שלושה שיושבים הנקראים ב"ד. ובפירוש השני כתב שמדובר שם ביחיד מומחה שדנים בפניו, והוא יכול לדון בפני עצמו.

התשב"ץ (בשו"ת ח"א סימן א) למד מדבריו שהוא הסתפק האם יחיד מומחה יכול לקבל עדות כשלושה או לא.

הנתיבות (ג ס"ק ג) אומר שאם יחיד מומחה יכול לדון בהודאות והלוואות בהכרח הוא יכול לקבל עדות, שהרי כדי לדון בדברים אלו הוא צריך לקבל את העדות על ההודאה או על ההלוואה, וא"כ ודאי שמקבל עדויות. וכי תימא שאינם מעידים בפניו בתור עדות אלא כהגדה בעלמא, א"כ יכולים לחזור ולהגיד דבר אחר, ועוד שבעל דין יוכל להחליף טענותיו כמה פעמים ומתוך דברי הדיין ילמד לשקר, שהרי הוא יכול לחזור בו כל הזמן!

עוד כתב, שדחוק ליישב שיקבלו את העדויות בשלושה ואחד יפסוק את הדין אח"כ כי לא מצאנו דבר כזה. לכן הכריע הנתיבות שכל דבר שיחיד יכול לדון בו בהכרח הוא יכול לקבל עדויות עליו.

אלא שא"כ קשה מה שכתב הרמב"ם ואחריו השו"ע שהודאה היא רק בפני שלושה - הלא לדבריו הוא יכול לקבל עדי הודאה, וכיצד יתבארו דברי הרמב"ם?

מבאר הנתיבות, שקבלת העדות עצמה יכולה להתבצע באחד וכמש"נ. אמנם, להוציא אח"כ שטר על ההודאה, היינו שזה יחשב כמעשה ב"ד שפלוגי הודה ויוכלו להשתמש בהודאה זו לאחר מכן - זה שייך רק בשלושה ולא באחד, כי 'מעשה ב"ד' זה רק בשלושה.

ודבריו קשים מסברא, דאם הוא נחשב כדיין מדוע שלא יוכל לקבל עדות ולהעבירה לדיינים אחרים, ואם לא נחשב כדיין כיצד יכול לקבל עדות? מה שייך לחלק ביניהם?

בחידושי רבי שמואל (סימן ב, סק"ב) מביא את דברי הגרי"ז הסובר כי דבר שבערוה שאינו פחות משנים הוא בתורת עדות ולא בתורת ב"ד, מאחר ואין ב"ד פחות משלושה. לכן, אמר שהגרי"ז סובר שקבלת עדות היא דווקא בפני ב"ד, כי אם לא צריך קבלת עדות בפני ב"ד ממש - מדוע א"א לומר שדבר שבערוה צריך שנים

מתורת ב"ד - הלא כאן זו רק העדות ולא הדין עצמו. ותלה דיון זה במח' הרמב"ן ורס"ג האם בדיני נפשות צריך קבלת עדות גם בפני כ"ג או רק הדין עצמו⁴.
עפ"ז ביאר את דברי הנתיבות, שיחיד אינו מוגדר כב"ד כמבואר לעיל, אלא הוא מוגדר כדיון שדן. אלא שלענין קבלת עדות הוא יכול לקבל בדברים שהוא עצמו יכול לדון בהם, כי אין צריך לקבל עדות דווקא בפני ב"ד.

⁴ עיין לעיל בשיעור הרביעי, בענין מחלוקת רס"ג ורמב"ן.